

M. Cecilia Gaposchkin, *Invisible Weapons. Liturgy and the Making of Crusader Ideology*, Ithaca-London 2017, ss. 349.

Cecilia Gaposchkin jest profesorem historii w Dartmouth College, jej doktorat obroniony w 2008 roku na Uniwersytecie Kalifornijskim w Berkeley koncentrował się na kształtowaniu kultu Ludwika IX – został opublikowany w Cornell University Press¹ pod tytułem *The Making of Saint Louis. Kingship, Sanctity and Crusade in the Later Middle Ages*. W kolejnych latach M. Cecilia Gaposchkin kontynuowała badania średniowiecznych źródeł liturgicznych związanych z szeroko pojmowaną ideologią krucjatową, których plonem jest recenzowana monografia². Autorka postanowiła przedstawić „sposoby, którymi katolicy (*Latin Christians*) poprzez liturgię powierzali Bogu swoje idee i aspiracje związane z krucjatą, oraz jakie było znaczenie liturgii w ruchu krucjatowym, a także jak liturgia przyswajała i wyrażała koncepcje i cele ruchu krucjatowego” (s. 3). Podstawowym założeniem procesu badawczego było zebranie materiału źródłowego wytworzonego dla sprawowania modlitw i liturgii, który dotyczył wypraw krzyżowych, zaczynając od pierwszej krucjaty, kończąc na przełomie XV i XVI stulecia. Księgi liturgiczne były badane równolegle z innymi rodzajami źródeł, przede wszystkim z tekstami narracyjnymi, a także dokumentami papieskimi i korespondencją. Pole badawcze źródeł liturgicznych obejmuje, jak wyjaśnia Autorka, przede wszystkim: teksty modlitw oraz teksty rubryk – opisów czynności liturgicznych, teksty związane ze sprawowaniem Mszy Świętej oraz liturgii godzin, a także z wszelkimi innymi publicznymi i formalnie określonymi ceremoniami jak procesje lub błogosławieństwa (s. 5).

Praca liczy w sumie 349 stron, jest podzielona na wprowadzenie (s. 1-15), preliminaria (czyli zwięzły wykład podstawowych wiadomości o krucjatach oraz na temat średniowiecznej liturgii katolickiej przeznaczony dla czytelników chcących uzupełnić podstawowe wiadomości, słownik pojęć i faktografię, s. 16-28), siedem rozdziałów (s. 29-255), oraz zakończenie (s. 256-261), książka zawiera również spis treści (s. vii-viii), wykaz map i ilustracji (s. xi-xii), podziękowania (s. xiii-xv), wykaz skrótów (s. xvii-xxv), trzy załączniki (s. 263-323), bibliografię (s. 325-337) i połączony indeks miejsc, rzeczy i osób (s. 339-349). Rozdział pierwszy (s. 29-64: *The Militant Eschatology of the Liturgy and the Origins of Crusade Ideology*) jest poszukiwaniem genezy pobożności i tożsamości krucjatowej (s. 66: *crusading devotion and identity*) poprzez badanie miejsca Jerozolimy w katolickiej liturgii, a także poprzez analizę tekstów liturgicznych związanych z przed-krucjatowym ruchem pielgrzymkowym, z liturgią

¹ M.C. Gaposchkin, *The Making of Saint Louis. Kingship, Sanctity and Crusade in the Later Middle Ages*, Ithaca-London 2008, ss. 331.

² Zob. też, *From Pilgrimage to Crusade: The Liturgy of Departure, 1095-1300*, „Speculum”, 2013, nr 88 (1), s. 44-91; też, *The echoes of victory: liturgical and para-liturgical commemorations of the capture of Jerusalem in the West*, „Journal of Medieval History”, 2014, nr 40 (3), s. 237-259; też, *The Place of Jerusalem in Western Crusading Rites of Departure*, „The Catholic Historical Review”, nr 99 (1), s. 1-28.

wojenną oraz z liturgią odnoszącą się do znaku krzyża. Zdaniem Autorki język, który posłużył do opisu i upamiętnienia pierwszej krucjaty, był zbiorem pojęć i idei wywodzących się z trzech przestrzeni: pielgrzymki, wojny świętej, pokuty. W rozdziale drugim (s. 65-92: *From Pilgrimage to Crusade*) Autorka koncentruje się na procesie przejścia od liturgicznej ceremonii błogosławienia pielgrzymiej laski i sakwy do celebracji złożenia ślubów krucjatowych oraz wzięcia krzyża, czyli wyruszenia w zbrojną pielgrzymkę. Trzeci rozdział (s. 93-129: *On the March*) kieruje uwagę czytelników ku pierwszej krucjacie, w której, jak zostaje wykazane, modlitwy i procesje były na tyle istotne dla przebiegu i rozumienia wydarzeń z lat 1096-1099, że charakter tej wyprawy znacząco różnił się od wcześniej prowadzonych działań zbrojnych, również zawierających różne formy religijnych celebracji. Rozdział czwarty (s. 130-164: *Celebrating the Capture of Jerusalem in the Holy City*) stanowi studium nad liturgią upamiętniającą zdobycie Jerozolimy przez krzyżowców 15 lipca 1099 roku, sformułowaną i zmienianą przez elitę duchowieństwa łacińskiego Wschodu. W rozdziale piątym natomiast (s. 165-191: *Echoes of Victory in the West*) badane są teksty wytworzone w związku z różnymi formami liturgicznego upamiętnienia pierwszej krucjaty na obszarze łacińskiej Europy, głównie we Francji. Rozdział szósty (s. 192-225: *Clamoring to God: Liturgy as a Weapon of War*) dotyczy okresu po upadku łacińskiej Jerozolimy w 1187 roku i miejsca celebracji liturgicznych we wzywaniu do i przygotowywaniu kolejnych wypraw krzyżowych. Ostatni rozdział (s. 226-255: *Praying against Turks*) omawia teksty liturgiczne, którymi modlono się o sukcesy militarne w wojnach z Osmanami w XIV i XV stuleciu.

Gaposchkin wskazuje we wprowadzeniu, że liturgia konstytuowała krucjatę jako akt o charakterze sakramentalnym, jako zaakceptowaną przez Kościół drogę pokuty. Współistnienie i wzajemne oddziaływanie kultury religijnej klasztorów benedyktyńskich oraz kultury rycerskiej stanowiło podłoże dla pobożnościowego charakteru pierwszej krucjaty, która była, jak pisze Gaposchkin, pierwszym masowym ruchem religijnym ludzi świeckich (s. 4). Według Autorki, liturgiczny aspekt idei wojny świętej o wyzwolenie Jerozolimy i innych terenów opanowanych przez muzułmanów jest z pewnego punktu widzenia istotniejszy niż dzieje działań militarnych i dyplomatycznych, bowiem praktyka modlitwy o wyzwolenie Ziemi Świętej, o pomoc w organizacji krucjat czy o pokonanie wrogów chrześcijaństwa, stała się na tyle powszechna, że daleko wykroczyła poza ramy państw krucjatowych i kolejnych ekspedycji. Tą drogą katolicka Europa stała się „społeczeństwem krucjatowym” (*crusading society*) – ruch krucjatowy stał się centralnym elementem życia religijnego katolików, a idee z nim związane kształtowały życie polityczne, religijne, społeczne. W pewnym etapie rozwoju ruchu krucjatowego wszyscy chrześcijanie mieli obowiązek stać się aktywnymi krzyżowcami – poprzez udział w akcjach modlitewnych na rzecz organizacji i powodzenia kolejnych zbrojnych wypraw (s. 15). Chociaż kolejne krucjaty geograficznie były zlokalizowane na peryferiach łacińskiej Europy, to ich oddziaływanie było kluczowe, np. na płaszczyźnie podstaw ideowych monarszego prestiżu³. W ten sposób Autorka pokazuje przedmiot swych badań jako jedno z węzłowych zjawisk w dziejach cywilizacji europejskiej.

W podsumowaniu Autorka konkluduje, że od 1095 roku liturgia była ważną częścią szeroko rozumianego zjawiska ruchu krucjatowego i że to poprzez liturgię każdy katolik miał swój udział w wojnie świętej. Liturgia była rozumiana jako element strategii w walce

³ Zob. monografię na temat koncepcji władzy monarszej w królestwie Kapetyngów: J. Naus, *Constructing Kingship. The Capetian monarchs of France and the early Crusades*, Manchester 2016, ss. 180.

o odzyskanie Ziemi Świętej oraz jako oręż w zmaganiach z nieprzyjacielem. Co ważne, historycy krucjat byli w większości mnichami, co wpłynęło na fakt, że kroniki opisujące wyprawy krzyżowe są przepojone łaćmińską liturgią. M. Cecilia Gaposchkin podkreśla, że liturgia w swym języku i rytuałach wyrażała to, w jakim stopniu pobożność krucjatowa wnikała do serca tożsamości Kościoła i właśnie w badaniach nad księgami liturgicznymi jest wyraźnie dostrzegalne, że wyprawy krzyżowe, i związana z nimi wizja świata, człowieka i Boga, sytuowały się w centrum chrześcijaństwa (s. 260).

Carol Symes w opublikowanym w 2015 roku ważnym tekście stwierdziła, że „jeśli nie zrozumiemy średniowiecznej liturgii, trudno sobie wyobrazić, jak możemy zrozumieć jakikolwiek aspekt średniowiecza”¹. Z tego punktu widzenia badania nad księgami liturgicznymi jawią się jako wciąż aktualny postulat badawczy.

rec. Bartłomiej Dźwigala

Małgorzata Delimata-Proch, *Rycheza królowa Polski (ok. 995 – 21 marca 1063). Studium historiograficzne*, Wydawnictwo Avalon, Kraków 2019.

Już od lat staraniem Wydawnictwa Avalon ukazują się biografie poświęcone władcom i władczyniom doby średniowiecza². Omawiana tu praca autorstwa pani profesor Małgorzaty Delimaty-Proch o tytule *Rycheza królowa Polski (ok. 995 – 21 marca 1063). Studium historiograficzne*, o ile bez wątplenia stanowi wartościową kontynuację tego cyklu biografii, to jednak – pod względem formy – znacząco różni się od innych opracowań. Inne prace, takie jak te poświęcone postaciom Konrada Mazowieckiego³, Bolesława Pobożnego⁴ czy Władysława Białego⁵, stawiają sobie za cel kompleksowe przedstawienie dziejów i działalności danej postaci, a ta – co notabene podkreślono w tytule – stanowi studium historiograficzne, przede wszystkim dokonujące zestawienia i omówienia (nierzadko krytycznego) źródeł średniowiecznych⁶ oraz opracowań naukowych, przeważnie autorstwa polskich⁷ i niemieckich

¹ C. Symes, *Liturgical Texts and Performance Practices*, w: *Understanding Medieval Liturgy. Essays in Interpretation*, red. H. Gittos, S. Hamilton, Ashgate 2016, s. 267.

² Przykładowo można tu wskazać prace takie jak: T. Jurek, *Dziedzic Królestwa Polskiego książę głogowski Henryk (1274-1309)*, Kraków 2010, czy też A. Jureczko, *Henryk III Biały – książę wrocławski (1247-1266)*, Kraków 2007.

³ A. Teterycz-Puzio, *Konrad I Mazowiecki: książę wielki łacki (1187/89 – 31 sierpnia 1247)*, Kraków 2019.

⁴ M. Hlebionek, *Bolesław Pobożny i Wielkopolska jego czasów*, Kraków 2010.

⁵ J. Śliwiński, *Władysław Biały (1327/1333 – 20 lutego 1388): ostatni książę kujawski, największy podróżnik spośród Piastów*, Kraków 2011.

⁶ Przykładowo: *Annales Brunwilarenses*, wyd. Georgius H. Pertz, Monumenta Germaniae Historica. Scriptores, t. 16, Hannoverae 1859; *Liber mortuorum monasterii Lubinensis ordinis Sancti Benedicti*, wyd. Wojciech Kętrzyński, Monumenta Poloniae Historica, t. 5, Warszawa 1961.

⁷ Jako przykład można tu przypomnieć: D. Chojnacka, J. Chojnacki jr., *Rycheza – królowa Polski i protektorka opactwa w Brauweiler. Stosunki między Polakami i Niemcami przez 1000 lat*, „Notatki Płockie”, t. 43, 1998, nr 3 (176), s. 47-49; M. Delimata, *Ucieczka z Polski i niemieckie losy królowej Rychezy (po 1031-1063)*, w: *Docendo Discimus. Studia historyczne ofiarowane Profesorowi Zbigniewowi Wielgoszowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. K. Kaczmarek, J. Nikodem, Poznań 2000, s. 77-98.